

Костянтин Вергелес

Вінницький національний медичний університет ім. М. І. Пирогова

РЕЛІГІЙНИЙ ДОСВІД ЯК ПРЕДМЕТ ФІЛОСОФСЬКОГО ОСМИСЛЕННЯ

Стаття присвячена аналізу формування релігійного досвіду, його значення для етнічної ідентичності, для самовиховання та становлення людини як духовної істоти. Наголошується, що положення фундатора німецької класичної філософії Г. Гегеля щодо взаємопов'язаності релігійного досвіду і рівня духовно-моральної культури суспільства постало основою для багатьох філософських напрямів.

Актуальність теми. Сьогодні в Україні, процеси, що відбуваються у розбудові громадянського суспільства, потребують все більшої уваги до формування особистості, її духовно-морального світу. І дотепер в Україні остаточно не осмислений вплив релігійного досвіду на людину, на розвиток соціуму як такого. Минуле десятиліття сформувало й обґрунтувало першочергові завдання, що стоять перед сучасним людством: демографічне, економічне, енергетичне й продовольче. Ці завдання залишаються актуальними для людства й дотепер. Не викликає сумнівів і те, що зазначені вище завдання неможливо вирішити поза моральнісними установками кожної людини, рівнем душевно-духовного стану суспільства. Останній має два підходи щодо вирішення цієї проблеми: світський і релігійний. На нашу думку, для якісного вирішення поставленого завдання необхідним є синтез цих двох підходів на ґрунті системного підходу. Безперечно, не слід ототожнювати науку й віру, але водночас – не слід їх і протиставляти одна одній. Відомий російський мислитель А. Кураєв у праці "Традиція. Догмат. Обряд. Апологетичні нариси" зазначає: "І релігія, і наука прагнуть проникнути поза світ видимих феноменів з метою набуття позачасових ідеальних символів, законів. І науковий пошук істини, і духовний однаково переконані, що основним є невидиме для ока, що необхідні особливі зусилля та особлива методика для того, щоб висвітлити смислові структури буття" [3, с. 54]. Цей світ невидимого, духовного, реального є близьким для кожної людини, людина трансцендує власне "я" поза речевість і предметність.

Ступінь розробленості проблеми. Філософсько-релігійний напрям дослідження значення релігії й релігійного досвіду для людини і соціуму репрезентований у працях як вітчизняних, так і зарубіжних філософів, релігієзнавців, психологів та ін. Особливої уваги цим питанням надавали такі відомі українські дослідники, як А. Глушак, Н. Жиртуєва, Л. Конотоп, А. Колодний, В. Лубський, М. Попович, Є. Харковщенко та ін. Російські

мислителі теж зверталися до зазначеної проблематики. Слід виокремити праці Вол. Соловйова, М. Бердяєва, С. Булгакова, М. Лосського, Б. Вишеславцева, С. Франка, С. Хоружего, О. Лосєва та ін. Важливим для осмислення проблеми є також праця І. Ільїна "Аксиоми релігійного досвіду", "Філософія історії" і "Про особистість" Л. Карсавіна та ін. Найважливішим, що об'єднує всіх цих мислителів, – це усвідомлення того, що поняття "релігійного досвіду" виступає ключовим у процесі аналізу особистості, суспільства, дійсності й реальності.

Потрібно також виділити праці П. Тейяра де Шардена "Феномен людини" і "Феномен християнства", Р. Гігінса "Сьомий ворог. Людський фактор у глобальній кризі" та працю Е. Левінаса "Філософське визначення ідеї людської культури". Більшість теорій цих авторів висвітлюються як із світських, так і з релігійних позицій. Що стосується останніх, то йдеться насамперед про християнський гуманізм – саме з такої позиції ці мислителі аналізують нагальні проблеми сучасного світу. Науковці також справедливо вважають, що в сучасній культурі фундується цінності, які орієнтують людей на необмежений розвиток техніки, і попереджають, що сучасною антропологічною катастрофою є знищення в людині людського, руйнація духовності. Єдиний вихід – це актуалізація смислів загальнолюдських цінностей, джерелом яких є релігійні традиції народів світу.

Варто також виокремити сучасні напрями соціальної філософії, які досліджують питання взаємозв'язку християнства і духовно-моральної культури в суспільстві. Відомі філософи Е. Фромм, К. Ясперс, А. Тойнбі розкривають зв'язок етнічної самосвідомості з релігійним розвитком етнічної спільноти. Особливо вони зосереджують увагу на відображенні релігійного досвіду і релігійних символів в етнічній самосвідомості. Релігійний фактор, його місце у свідомості людини аналізує відомий румунський релігієзнавець М. Еліаде, російський мислитель Г. Флоровський та ін. Найважливішим положенням цих поглядів є те, що актуальність релігійного досвіду для самосвідомості людини не викликає жодних сумнівів.

Важливе значення має питання психологічного плану релігійності, значущості зв'язку християнської традиції з психологією. Це праці В. Блейхера, Б. Братуся, Л. Бурлачука, К.-Г. Юнга та ін.

Вагомим джерелом для усвідомлення зв'язку між християнством і морально-духовним станом суспільства є патристика – Василь Великий, Григорій Нисський, Григорій Богослов, Іоанн Златоуст, Тертуліан, Аврелій Августин та ін., їхні наступники в російському богослов'ї – Тихон Задонський, Ігнатій Брянчанінов, Феофан Затворник, а також православні богослови сучасності – А. Кураєв, І. Попович, С. Роуз, Х. Яннарас.

Метою статті є аналіз релігійного досвіду християнства в процесі формування душевно-духовних основ особистості в українському соціумі, їх взаємопов'язаності.

Людина, її внутрішній світ приваблювали і приваблюють багатьох дослідників – філософів, релігієзнавців, психологів, теологів та ін. У науці виникли принципово нові методи дослідження, нові напрями в процесі дослідження людини. Так, російський дослідник І. О. Гундаров у праці "Демографічна катастрофа в Росії: причини, механізм, шляхи подолання" наголошує на появі так званої "епідеміології духовності" [3, с. 35]. Ідеться про масові моральнісно-емоційні процеси, що відбуваються в сучасному соціумі. Життєдіяльність суспільства залежить не тільки від умов матеріального плану, але й від моральнісних характеристик й емоційного стану його членів. Насамперед це стосується світської духовності. Але, на нашу думку, не слід забувати й про те, що українське суспільство, як одна з основних складових моралі, мало релігійні принципи, релігійні норми та установки. І саме православна релігія виконувала й виконує важливу роль. Сучасна соціальна свідомість передовсім орієнтується на те, що релігія виконує суто функціональне завдання. Однак релігійність як така іманентно присутня у свідомості кожної людини. Релігійність не може зникнути – це одна з особливостей психіки людини. У зв'язку з цим можна ставити питання щодо якості релігійності, оскільки релігія характеризується органічною природою. Наприклад, православна релігія може виступати зовнішнім атрибутом, без усвідомлення глибокої суті самої традиції. Важливою є потреба аналізу такого феномена, коли домінанта релігійного досвіду не завжди була сталою і чітко вираженою. Але якщо звернутися до радянського періоду в історії українського народу, то й тут можна помітити прояви релігійності, що мали латентний характер. Таємно здійснювалися обряди хрещення, вінчання і т. ін. Тобто релігія може існувати у будь-якому ідеологічному контексті, а духовно-моральнісна сфера українського народу щільно пов'язана з його релігійним досвідом. Релігійний досвід фактично є самоідентифікацією та самовизначенням нашого народу, і його прояви відбуваються в соціальних структурах через архетипи. Аналіз проблеми "розгортання" релігійної свідомості передовсім ґрунтується на герменевтиці міфологічних і релігійних метафор та символів, на текстах тих дослідників, які у своїх працях, експлікували міфологічні та архетипні сюжети. В аспекті вироблення методології дослідження слід звернути увагу на визначення архетипу, яке дає видатний російський дослідник С. Аверинцев: "Архетипи (грець. "першообраз"), – поняття, яке широко використовується у теоретичному аналізі міфології, вперше введене швейцарським психоаналітиком і дослідником міфів К.-Г. Юнгом. У К.-Г. Юнга поняття архетипу означало первісні схеми образів, які

виробляються несвідомо і апіорно формують активність уявлення, а тому виявляються у міфах і віруваннях, у творах літератури і мистецтва, у сновидіннях і маячні... Але архетипи – це не самі образи, а схеми образів, їхні психологічні передумови, їхня можливість. На думку К.-Г. Юнга, "архетипи мають не змістову, а виключно формальну характеристику, хоч і в дуже обмеженому вигляді. Змістову характеристику першообраз отримує лише тоді, коли він потрапляє до свідомості і при цьому наповнюється матеріалом свідомого досвіду" [1, с. 35–36]. Відправною точкою для методології аналізу свідомості людини, зокрема й релігійної свідомості, є теорія структури психіки людини К.-Г. Юнга [7, с. 440–443]. Отже, К.-Г. Юнг вирізняє декілька пластів, або рівнів, людської психіки: свідомість, особисте несвідоме і колективне несвідоме. Необхідно визначити і вказати найбільш важливі в аналітичній психології моменти для обґрунтування можливостей та характеристик релігійної моделі психотерапії: 1) роль змісту колективного несвідомого в житті людини; 2) індивідуація – це шлях для досягнення самості, цілісності "я". Технології індивідуації: створення умов для усвідомлення змістовних характеристик колективного несвідомого.

Позначення та диференціація двох протилежних тенденцій у психічному розвитку: тенденції до інтеграції (приналежність до існування у світі колективного несвідомого) і тенденції до диференціації (індивідуації, усвідомлення власної унікальності та цілісності); 3) тенденція до зміни антропоцентричної концепції на "екоцентричну"; 4) дослідження факторів розвитку людини підтверджує думку, що неможливо апелювати тільки до свідомого досвіду людини або, навпаки, тільки до її несвідомого досвіду. Людина є цілісною системою, а найважливішим фактором розвитку постає освоєння нею власних ресурсів психіки. Найважливішим із таких ресурсів є колективне несвідоме. Тільки коли людина усвідомить його наявність, його зміст, вона буде мати відправну точку для формування власної особистості (при цьому ми розуміємо в цьому аспекті людину як унікальну цілісність).

Отже, тоді у розвитку особистості вповні реалізується як несвідомий, так і свідомий досвід. Свідомий досвід – інтегратор двох пластів психіки: свідомого й несвідомого; колективне несвідоме найбільш повно висвітлюється в міфології, відображає умовні (у філогенезі найбільш ефективні, ті, що дають можливість для виживання) норми поведінки й життєдіяльності людини. Освоєння та засвоєння нормативності постає ґрунтом для розвитку особистості; архетип репрезентує собою "формулу життя".

Велика кількість дослідників зверталася і звертається до релігійного досвіду, до його значення в духовно-моральній культурі, до місця православної релігії в цій культурі. Ще у філософії Нового часу видатний

представник німецької класичної філософії Г. Гегель на основі аналізу принципів християнської теології, зокрема екзегетики, обґрунтовує низку принципово важливих положень про необхідність релігії в суспільстві, її осмислення в історичному русі так, форми релігійної свідомості. Важливим, на нашу думку, є положення Г. Гегеля щодо взаємопов'язаності національної ідеї й релігії на Сході. У праці "Філософія релігії" філософ зазначає: "...на Сході ж релігія абсолютно пов'язана з національністю" [2, с. 113]. Він вважає, що релігія виконує одну зі своїх найважливіших функцій – збереження етнічної єдності. Гегелівський підхід до релігійного досвіду виступає підґрунтям для аналізу національної самосвідомості. Положення німецького філософа щодо взаємопов'язаності релігійного досвіду і рівня духовно-моральної культури суспільства постало основою для багатьох філософських напрямів, у тому числі й для представників російської традиції філософування. Так, наприклад, представники слов'янофільства звертаються до змістовних характеристик релігійного досвіду. Свідченням цього є праці фундаторів слов'янофільства І. Кіреєвського "У відповідь О. С. Хом'якову", "Про характер просвітництва в Європі та його ставлення до просвітництва у Росії", "Про необхідність нових начал для філософії" й О. Хом'якова "Деякі слова православного християнина про західні віросповідання. З приводу брошури п. Лорансі", "Про старе й нове".

Відомий російський мислитель М. Я. Данилевський у праці "Росія і Європа" виділяє релігійний фактор як головний у процесі становлення національної ідеї. Інший російський дослідник П. О. Тихомиров у праці "Особистість, суспільство і церква" обґрунтовує положення, що "християнство відроджувало дух людський і так етично впливало на всі суспільні відносини. Усі основи людської культури – права особистості й суспільну владу – християнство підтримує, як вічний закон, при Мойсеї, при Спасителі, й до кінця віків" [5, с. 16]. Відомий російський філософ К. М. Леонтьєв вважає, що збереженню національної самобутності сприяє тільки збереження поваги, пошанування християнського переказу, що прийшов із Візантії. Також важливим, на нашу думку, є теза науковця, що ідея поступу людства не є обґрунтованою в духовному аспекті.

Сьогодні Україна демонструє необхідність подальшого дослідження соціальних, релігійних, філософських, культурних проблем духовного життя. Це пов'язано з політичною ситуацією в країні, коли відбувається трансформація духовно-моральних орієнтацій людини, системи цінностей в цілому. Україна прагне увійти до світу західноєвропейської цивілізації, але західноєвропейські норми та форми їх здійснення не є універсальними, тобто не увібрали в себе все найкраще, що досягнуто людством і людською культурою, моральною свідомістю. На нашу думку, постають протиріччя, мінливість змістів культурних і правничих понять у

цій культурі. Очевидно, що важко нині розглядати питання щодо трансплантації ідеалів західноєвропейської культури в інші. Така тенденція існує, але виникає вона через упевненість у відсутності яких-небудь альтернатив західному лібералізму. Такий підхід має право на існування, але тільки тоді, коли історія розвитку лібералізму й теорії про правову державу репрезентують прозорі свідчення невичерпності свого змісту, свідчення власної перспективності як в соціально-політичному, так і моральному аспектах. Безперечно, це – не так. Щодо принципу індивідуалізму, західні соціальні ідеали послідовно рухаються від рівня обоження людини до повного нівелювання її сутності, що в сфері моральності супроводжується постійною заміною релігійних начал мінливими ідеалами моралі. Таким чином, починає панувати релятивізм в етиці, що означає руйнацію її "вічних" норм і правил. Принципово важливим є дослідження генези взаємовідносин релігійної та моральної свідомості. Що стосується західної релігійної свідомості, можна помітити, що незначні зміни в догматиці призводять до принципових змін у змістовому наповненні духовного ідеалу. Слід наголосити, що релігійність іманентно присутня людині, тому процес секуляризації, який був ініційований західноєвропейською культурою, зачепив українську свідомість, але не може призвести до руйнації релігійної свідомості, а тільки до певних змін її форми, її змісту, що внаслідок модифікує світоглядні орієнтації, особливо молоді.

На відміну від ліберальних правничих моделей державного устрою, ідеї "соборності" та "обов'язку в правах" мають більш перспективний характер, оскільки мають за мету не соціальне вдосконалення, тобто створення земного раю, а вдосконалення моральнісне. Основою є ідея особистості, яка була й залишається головною ідеєю української культури, української філософії. Культура, яка орієнтується на релігійний початок, є більш індивідуальною, ніж ті, що орієнтуються на мінливу мораль та її мінливі норми та правила. Такий підхід має свої вияви у різному розумінні ідеї поступу, яка має в українській правосвідомості трансцендентний характер, оскільки тут переважає не тільки кінцева мета світового процесу – моральнісне вдосконалення та надія на спасіння, але найважливіше – конкретний моральнісний стан суб'єкта. Звідси індиферентне ставлення української релігійної свідомості до таких категорій, як "простір" і "час", які є складовими філософського осмислення поняття "поступ" в західноєвропейській культурі. Розбудова громадянського суспільства в Україні пов'язана не тільки зі спробами нав'язування демократичних інституцій, але й з поверненням до начал віри. Життя для православної людини більше пов'язане з прагненням бути гідною Бога, тому й будь-які реформаційні процеси, фактично, не змінюють усталений моральнісний ідеал. Слід погодитися з положенням

о. П. Флоренського, який у праці "Державний устрій, що передбачається у майбутньому", зазначає: "Устрій розумного державного устрою залежить передовсім від чіткого розуміння найважливіших положень, до яких повинна пристосуватися машина управління. Мудрість державного управління – не в знищенні тих чи інших даностей і навіть не в пригніченні їх, а у вмілому спрямуванні, щоб своєрідності й протиріччя надавали державному життю в цілому необхідний ефект" [6, с. 647–648]. Для того щоб скористатися цим положенням, необхідно знати історію держави, джерела релігії та культури народу.

Польські дослідники пояснюють релігію, її природу та походження, виходячи передусім з ідеї Бога як "фундаментальної даності", "абсолютного предмета" релігії. Вони стверджують, що релігія виникла й існує тільки тому, що є Бог і є людина, яка здатна за певних умов його сприймати. Ідея Бога не могла народитися у свідомості людини поза існуванням Бога і за умови, що людина не була б істотою, богоподібною за своєю природою [8].

Висновки. Духовно-моральнісні основи особистості потрібно вивчати у взаємозв'язку з релігійним досвідом. Зміни в релігійній свідомості органічно поєднані з моральнісною основою особистості. Релігійний контекст виступає головним не тільки в генезі елементів духовно-моральнісної культури, але й у розбудові демократичної держави. Релігійна свідомість виступає головною у формуванні духовно-моральнісних основ особистості, соціуму й держави: вона може втрачати свою домінуючу роль, але ніколи не може зникнути. Релігійність є інваріантною в структурі людської свідомості, тобто зникнення релігії як такої не передбачає зникнення релігійності. Релігійна свідомість переходить до сфери несвідомого та виявляє себе через архетипи у соціальних структурах.

Список використаних джерел та літератури

1. Аверинцев С. С. Софія – Логос : словник / С. С.Аверинцев.— К. : Дух і Літера, 1999.— 464 с.
2. Гегель Г. Философия религии : в 2 т. Т. 2. / Г. Гегель.— М. : Мысль, 1977.— 573 с.
3. Гундаров И. А. Демографическая катастрофа в России: причины, механизм, пути преодоления / И. А.Гундаров.— М. : Эдиториал УРСС, 2001.— 208 с.
4. Кураев А. Традиция. Догмат. Обряд. Апологетические очерки / А. Кураев.— М. : Клион, 1995.— 420 с.
5. Тихомиров Л. А. Личность, общество и церковь : сб. статей / Л. А.Тихомиров.— Минск : Изд-во Белорусского Экзархата, 2010.— 480 с.
6. Флоренский П. А. Предполагаемое государственное устройство в будущем / П. А. Флоренский.— М. : Изд-во "Городец", 2009.— 205 с.
7. Юнг К.-Г. Психологические типы / К.-Г. Юнг.— М. : Университетская книга – АСТ,1998.— 715 с.

8. Електронний ресурс.— Режим доступу:
http://kulturaiwartosci.umcs.lublin.pl/wp-content/uploads/2011/11/Janusz_Dobieszewski-_Filozofia-religii.pdf

Kostiantyn Wergeles. Doświadczenie religijne jako przedmiot osiągnięcia filozofskiego

Artykuł został poświęcony analizie kształtowania się doświadczenia religijnego, jego znaczenia dla identyczności etnicznej, dla samowychowania i rozwoju człowieka jako istoty duchowej. Zaakcentowano na tym, że poglądy fundatora niemieckiej filozofii klasycznej H. Hegla o współzależności religijnego doświadczenia i poziomu kultury duchowo-moralnej społeczeństwa stało się podstawą wielu kierunków filozoficznych.

Kostiantyn Verheles. Religious Experience as an Object of the Philosophical Comprehension

The article is devoted to the analysis of the religious experience forming, its meaning for the ethnic identity, for the self upbringing and coming into being a cultural creature. The accent is made on the fact, that the statements of the German classical philosophy founder H. Hegel about the religious experience and the level of the spiritual and moral social culture became the evidence for the most philosophy directions.